

دانشکده الهیات و معارف اسلامی هدی
پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی

محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی توسط دولت در حقوق ایران و مصر

نگارش

معصومه ابراهیمی گروسی

استاد راهنما

دکتر حسین قافی

شهریور ۱۴۰۰

تقدیم بہ:

تقدیم بہ روح پاک پدرم، دستان پر مهر و خلوت مادرم، ہمسرم کہ نشان لطف الہی در زندگی من است

پاسکزاری:

حمد و سپاس بی پایان خدای بی‌بمباراکه این حقیر را توفیق خوشه‌چینی از خرمن دانش و معرفت عطا فرمود و در پرتو الطاف خداوندیش استقامت و امیدبخشید تا بتوانم آغازی را به پایان برسانم.

اکنون که با عنایت خداوند سبحان توفیق یافته‌ام مراحل انجام این پایان‌نامه را به پایان برسانم لازم می‌دانم که مراتب تشکر و سپاس خود را در کمال احترام و خضوع شکر استاید که اقتدر دوران تحصیل نمایم که با دقت، صبوری و دلسوزی فراوان اینجانب را یاری نموده‌اند. از زحمات استاد که اقتدر و فریخته دکتر حسین قاضی که بار، نمودهای بی‌دریغ خود مرا در تهیه این پایان‌نامه را به‌نهایی نمودند و با صبر و شکیبایی اصول محارث علمی را به من آموختند صمیمانه سپاس گزارم.

بهمین مراتب سپاس و تقدیر خود را از تمامی عزیزانی که با مشارکت خود، بنده را در اجرای این پژوهش یاری نمودند اعلام می‌دارم.

چکیده

مسئله مالکیت از همان ابتدای تاریخ بشر تا به امروز با زندگی فردی و اجتماعی انسان ارتباط عمیق پیدا کرده است و تأثیرات خود را بر زوایای مختلف حیات بشری بجای گذاشته است. بدون تردید حق بر مالکیت خصوصی از مهمترین حقوق بشر به شمار می‌رود؛ اما این حق همانند سایر حقوق اساسی و مهم؛ همچون حق آزادی و امنیت، مطلق نبوده و بنابر دلایل و ملاحظات مختلف مورد محدودیت واقع شده است. از مهمترین علل موجه محدودیت در مسئله مالکیت خصوصی، نظم عمومی، مصالح عامه و منفعت عمومی است. این محدودیت در تمامی کشورها؛ از جمله ایران و مصر توسط دولت بر مالکین خصوصی اعمال می‌شود. در گذشته و در طول تاریخ اسلام نیز با توجه به اهمیت نقش دولت در زندگی اجتماعی افراد، آیات و روایات متعددی به چشم می‌خورد که همگی حاکی از تجویز سلب مالکیت خصوصی به جهت حفظ منابع عمومی است. در این پژوهش نگارنده در فصل اول پس از تبیین مفاهیم و کلیات مالکیت و سلب آن به بررسی قوانین و نظام حقوقی دو کشور ایران و مصر در مسئله سلب مالکیت خصوصی می‌پردازد و سپس در فصل دوم به مبانی فقهی و حقوقی مستند سلب مالکیت و در فصل سوم به آثار و قلمرو سلب مالکیت توسط دولت اشاره می‌کند و در نهایت شیوه جبران خسارت را نسبت به ضرری که به مالکین خصوصی از باب سلب مالکیت وارد شده، تبیین و بررسی می‌کند. امروزه با توجه به افزایش روزافزون جمعیت و معضلات پیچیده اجتماعی و همچنین بالا رفتن نیازهای عمومی، ضرورت وجود قوانین و مقررات سلب‌کننده مالکیت به جهت کارهای عمومی بیش از پیش احساس می‌شود.

واژگان کلیدی: محدودیت انتفاع، سلب مالکیت خصوصی، حقوق تطبیقی، منافع عمومی، مالکیت فردی

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم تحقیق

مقدمه	۱۹
۱-۱. کلیات تحقیق	۲۰
۱-۱-۱. بیان مسئله	۲۰
۱-۱-۲. سوال‌های تحقیق	۲۲
۱-۲-۱. سوال اصلی	۲۲
۱-۲-۱-۱. سوال‌های فرعی	۲۲
۱-۳-۱. فرضیه‌های تحقیق	۲۲
۱-۳-۱-۱. فرضیه اصلی	۲۲
۱-۳-۱-۲. فرضیه‌های فرعی	۲۲
۱-۴-۱. ضرورت تحقیق	۲۳
۱-۵-۱. اهداف تحقیق	۲۳
۱-۵-۱-۱. هدف اصلی	۲۳

۲۳.....	۱-۱-۲. اهداف فرعی.....
۲۴.....	۱-۱-۶. روش تحقیق.....
۲۴.....	۱-۱-۷. ابزار گردآوری تحقیق.....
۲۴.....	۱-۱-۴. پیشینه تحقیق.....
۲۵.....	۱-۲. مفاهیم تحقیق.....
۲۵.....	۱-۲-۱. معنا، عناصر، اوصاف و انواع مالکیت.....
۲۵.....	۱-۲-۱-۱. مفهوم مال.....
۲۶.....	۱-۲-۲. مفهوم مالکیت.....
۲۷.....	۱-۲-۳. اوصاف مالکیت.....
۳۱.....	۱-۲-۴. انواع مالکیت.....
۳۴.....	۱-۲-۲. اسباب کسب مالکیت و میزان حق مالکیت.....
۳۴.....	۱-۲-۲-۱. اسباب کسب مالکیت.....
۳۷.....	۱-۲-۲-۲. میزان حق مالکیت.....
۳۹.....	۱-۲-۳. ویژگی‌ها و اقسام حق انتفاع و محدودیت آن.....
۳۹.....	۱-۲-۳-۱. مفهوم حق انتفاع.....
۴۰.....	۱-۲-۳-۲. اقسام حق انتفاع.....
۴۲.....	۱-۲-۳-۳. محدودیت حق انتفاع از مباحات.....

۴۲-۲-۱. سلب مالکیت..... ۴۲

۴۲-۲-۱-۱. مفهوم سلب مالکیت ۴۲

۴۳-۲-۲-۱. اقسام سلب مالکیت..... ۴۳

۴۷-۲-۳-۱. مقایسه انواع سلب مالکیت با یکدیگر و بیان تفاوت آنها..... ۴۷

۵۲-۲-۴-۱. نظریه‌های سلب مالکیت از دیدگاه اسلام و برخی مکاتب ۵۲

فصل دوم: مبانی فقهی و حقوقی محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی

۵۹-۲-۱. تبیین مبانی فقهی سلب مالکیت خصوصی توسط دولت ۵۹

۵۹-۱-۱-۱. دلایل فقهی اثبات حق مالکیت ۵۹

۶۰-۱-۱-۲. قاعده تسلیط ۶۰

۶۱-۱-۱-۲. قاعده ید ۶۱

۶۱-۱-۳-۱. قاعده احترام مالکیت..... ۶۱

۶۲-۱-۲. دلایل فقهی مستند سلب مالکیت..... ۶۲

۶۲-۱-۲-۱. قاعده لاضرر ۶۲

۶۵-۱-۲-۲. قاعده ولایت حاکم بر ممتنع ۶۵

۶۷-۱-۳-۲. مفاد قاعده مقاصد شریعت (نظریه اجتهاد مقاصدی)..... ۶۷

۶۹-۱-۴-۲. قاعده مصلحت ۶۹

۷۰-۱-۵-۲. قاعده استحسان ۷۰

۶-۲-۱-۲. قاعده حفظ نظام اسلامی.....	۷۲
۲-۲. تبیین مبانی حقوقی محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی توسط دولت ایران و مصر	۷۵
۱-۲-۲. محدودیت‌های مالکیت در حقوق ایران.....	۷۶
۱-۲-۲-۱. محدودیت ناشی از مجاورت املاک.....	۷۷
۲-۲-۲-۲. محدودیت‌های ناشی از قرارداد.....	۷۸
۳-۲-۲-۲. محدودیت‌های ناشی از حفظ منافع عمومی	۷۹
۴-۲-۲-۲. سلب مالکیت به جهت حفظ منافع عمومی	۸۱
۵-۲-۲-۲. نظریه قرارداد اجتماعی.....	۸۳
۲-۲-۲. محدودیت‌های مالکیت و سلب آن در حقوق مصر	۸۵
۱-۲-۲-۲. خلع ید کلی از املاک.....	۸۶
۲-۲-۲-۲. تصرف موقت از املاک و مستغلات	۸۷

فصل سوم: قلمرو و آثار محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی

۱-۳. قلمرو محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی	۹۳
۱-۳-۱. بررسی میزان ایجاد محدودیت	۹۳
۲-۳-۱. شرایط ایجاد محدودیت و اخذ مال	۹۵
۱-۳-۱-۲. لزوم وجود نفع عمومی	۹۵
۲-۳-۱-۲. پرداخت معوض عادلانه	۹۷

۲-۳. آثار محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی	۹۸
۲-۳-۱. جلوگیری از عملیات مادی، تخریب ساختمان بدون پروانه	۹۸
۲-۳-۲. پیدایی مسئولیت مدنی	۱۰۲
۲-۳-۱. ضرر	۱۰۳
۲-۳-۲. تقصیر	۱۰۴
۲-۳-۳. رابطه سببیت	۱۰۴
۲-۳-۳. انتقال اجباری، بی اعتباری اماریت تصرف	۱۰۷
۲-۳-۴. توقیف و فروش اموال	۱۱۰
۲-۳-۵. تبدیل مالکیت	۱۱۲
۳-۳. پرداخت خسارت و میزان جبران زیان	۱۱۸
۳-۳-۱. شیوه جبران خسارت در حقوق ایران	۱۱۸
۳-۳-۱. جبران خسارت و انواع آن	۱۱۸
۳-۳-۲. طرق جبران خسارت	۱۱۹
۳-۳-۲. جبران خسارت توسط دولت مصر	۱۲۳
نتیجه گیری و پیشنهاد	۱۲۵
فهرست منابع	۱۲۷

فصل اول:

کلیات و مفاهیم تحقیق

مقدمه

از جمله وظایف بسیار مهم دولت، دفاع از مالکیت خصوصی افراد است و حداقل انتظار از هر حکومتی این است که اموالشان را محترم بشمارد و در قبال تجاوزات احتمالی از آنها دفاع کند؛ از طرفی این حق مطابق قاعده تسلیط و ید حق محترم و تجاوزناپذیر است و از طرف دیگر با افزایش انتظارات مردم از دولت‌ها و گسترش و پیچیدگی زندگی شهرنشینی؛ دولت‌ها گاه ناچار هستند این حق را نادیده بگیرند؛ بدین سان حکومت که یکی از وظایف مهم آن دفاع از مالکیت خصوصی است و مدعی آن محسوب می‌شود خود پایه‌عرصه می‌گذارد و سالب مالکیت خصوصی شهروندان می‌شود. از مباحث چالش برانگیز در حقوق کنونی تمام کشورها؛ از جمله ایران و مصر همین مسئله اخذ اموال خصوصی از سوی دولت به جهت منافع عمومی و اجرای برنامه‌های عمومی، عمرانی، شهرسازی و... است. در اینجا است که مسئله تعارض میان حقوق عمومی و حقوق خصوصی پدیدار می‌شود و در این بین بیشتر علما و حقوقدانان قائل به تقدم مالکیت عمومی نسبت به خصوصی هستند و بر این اساس است که مالکیت خصوصی توسط دولت تحدید و گاهی سلب می‌شود؛ البته که این تحدید و سلب مالکیت دارای مبانی و دلایل فقهی متعددی است که در این پژوهش به آن اشاره شده است؛ همچنین بر اساس این اصل کلی که در صورت ورود ضرر و خسارت به شخص، وارد کننده زیان مسئول جبران خسارت است، دولت‌ها نیز از این قاعده مستثنی نیستند و در صورت ورود ضرر به مالک خصوصی به جهت سلب مالکیت از او، مسئول جبران خسارت و پرداخت عوض به شیوه عادلانه خواهند بود. این مسئله امروزه در تمامی نظام‌های حقوقی؛ از جمله ایران و مصر پذیرفته شده است بطوری که در قانون کشورهای مختلف؛ مثل عربستان و مصر قانونی مجزا تحت عنوان «نزع

الملکيه للمنفعه العامه» برای تجویز سلب مالکیت توسط دولت و شیوه پرداخت عوض و خسارت تبیین شده است.

۱-۱. کلیات تحقیق

در این بخش از پایان‌نامه به طرح‌نامه تحقیق؛ شامل بیان مسئله، سوال‌ها، فرضیه و روش، اهداف و پیشینه تحقیق و در بخش دوم به مفاهیم تحقیق پرداخته خواهد شد:

۱-۱-۱. بیان مسئله

انسان موجودی اجتماعی است و در طی گذشت سال‌ها، همواره برای داشتن یک زندگی مسالمت‌آمیز، نیازمند قانون و برنامه بوده است. در برخی کشورها این قوانین توسط نمایندگان مردم، تصویب و به اجرا گذاشته می‌شود که به نسبت، تنش‌ها در چنین جامعه کمتر است. انسان موجودی مختار آفریده شده است و خواستار آن است آنچه را که با کار و تلاش خود بدست می‌آورد در تصرف و تملک خود داشته باشد؛ بنابراین مسئله مالکیت از همان ابتدای تاریخ بشر تا به امروز با زندگی فردی و اجتماعی انسان ارتباط عمیقی پیدا کرده است و تأثیرات خود را در زوایای مختلف حیات بشری بجای گذاشته است. حق مالکیت از جمله حقوقی است که بر طبق موازین شرعی دارای احترام مطلق است و در کتاب‌های فقهی تحت عنوان «قاعده احترام» با استناد به آیات قرآن، روایات و سیره مورد بحث قرار گرفته است. مهمترین مستند این قاعده از قرآن، آیات چهارگانه مشهور به «اکل مال بالباطل» است و در دو آیه، اکل مال بالباطل بطور مطلق نهی شده و دو آیه دیگر این عمل توسط یهودیان و مسیحیان مورد نکوهش قرار گرفته است؛ از سوی دیگر این قاعده مستند به دو روایت مهم و مشهور است: حدیث اول تصرف در مال دیگری بدون رضایت که آن را حرام شمرده و حدیث دوم حرمت مال مسلمان را همانند حرمت خون او دانسته است. فقها و محدثین عامه و امامیه روایت اول را به عنوان بخشی از خطبه حجه الوداع، پیامر اکرم با این عبارت نقل کرده‌اند: «هر کس نزدش امانتی دارد آن را به امانت‌گزار برگرداند؛ چراکه خون هیچ مسلمانی حلال نیست و مال هیچ مسلمانی حلال نیست؛ مگر با رضایت او» و روایت دوم که بسیار مورد استناد فقها قرار گرفته، روایتی

است که امام محمدباقر (علیه السلام) از رسول اکرم نقل کرده است: «بدگویی به انسان باایمان، سرکشی و کشتن او کفر و غیبت او گناه و حرمت مال او همانند حرمت خون اوست». در حقوق مصر حق مالک حقی است که شامل جمع سلطه‌های مالکانه است و مالک تکلیفی برای اثبات مالکیت خود ندارد؛ مگر اینکه مالکیتش برخلاف شرایط مقرر قانونی بوده باشد و هر کس هر گونه ادعایی درخصوص ملک غیر در رابطه با حق انتفاع، حق ارتفاق و حق رهن بر او است ادعای خود را اثبات نماید نه مالک؛ زیرا فرض بر آن است که مالک کلیه اختیارات لازمه را دارد. در حقوق مصر هر حق فرعی؛ از جمله حق انتفاع و آنچه ملحق به آن است؛ مانند حق سکنی و حق استعمال موقت است و جایز نیست که از مدت حیات طرفین تجاوز نماید. در بسیاری از موارد قوانین کشورهای مختلف؛ مثل ایران و مصر مالکیت خصوصی محدود و گاهی سلب شده است؛ به بیان دیگر مالکیت خصوصی در برابر مالکیت عمومی و قواعد مربوط به مصلحت عامه و نفع عمومی جامعه توان مقاومت نیافته و توسط دولت‌ها محدود و سلب شده است. امروزه مفهوم مالکیت خصوصی جزو حقوق و آزادی‌های مدنی اشخاص به شمار می‌رود، تردیدی نیست که مفهوم مال و مالکیت از تأسیسات اصلی جامعه و حمایت از آنها از اهداف مهم دولت‌ها به شمار می‌آید.

مفهوم و اوصاف مالکیت همیشه در تغییر است؛ به ویژه پس از قرون نوزدهم و بیستم با رشد تفکر و فکر ملی شدن اموال و صنایع، حدود مالکیت فردی دگرگون و حقوق افراد در مقابل قوای عمومی محدود شده است.

این پژوهش در نظر دارد به بررسی قوانین و نظام حقوقی دو کشور ایران و مصر درخصوص محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی پردازد؛ بنابراین براساس مفهوم، اوصاف و اقسام سلب مالکیت خصوصی به تبیین انواع محدودیت‌هایی می‌پردازد که دولت‌های مذکور می‌توانند در حق انتفاع و مالکیت خصوصی، طبق نظام حقوقی خود اعمال نمایند؛ همچنین در این پژوهش سعی بر آن شده تا با تبیین اشتراکات و افتراقات نظام حقوقی دو کشور اسلامی ایران و مصر، بر روند فعلی امور و سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های مرتبط با آن اثرگذار باشد.

۲-۱-۱. سوال‌های تحقیق

۱-۲-۱-۱. سوال اصلی

- قوانین محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی توسط دولت در حقوق ایران و مصر چگونه است؟

۲-۲-۱-۱. سوال‌های فرعی

۱. اقسام محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی در نظام حقوقی دو کشور ایران و مصر چگونه تبیین شده است؟

۲. مبانی فقهی و حقوقی محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی در نظام حقوقی ایران و مصر کدام است؟

۳. محدودیت‌های انتفاع و سلب مالکیت خصوصی در نظام حقوقی دو کشور ایران و مصر منشأ چه آثاری هستند؟

۳-۱-۱. فرضیه‌های تحقیق

۱-۳-۱-۱. فرضیه اصلی

- اشتراکات و افتراقاتی در قوانین محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی توسط دولت در نظام حقوقی دو کشور اسلامی ایران و مصر وجود دارد.

۲-۳-۱-۱. فرضیه‌های فرعی

۱. اقسام محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی (مانند مصادره، ملی کردن اموال و...) در نظام حقوقی دو کشور ایران و مصر تبیین شده‌اند؛

۲. مبانی فقهی - حقوقی محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی (مانند قاعده مصلحت، استحسان و...) در نظام حقوقی دو کشور ایران و مصر وجود دارد؛

۳. محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی در حقوق ایران و مصر منشأ آثار متعددی (مانند جلوگیری از عملیات مادی، تخریب ساختمان، پیدایی مسئولیت مدنی و...) است.

۱-۱-۴. ضرورت تحقیق

مالکیت بطور فطری همزاد زندگی انسان‌ها بوده و در قوانین حاکم بر جوامع به شکل ملموسی ذکر شده است. مواد ۱۷ تا ۱۹ اعلامیه حقوق بشر اسلامی اصل مالکیت را محترم شمرده و عدم تعدی و تجاوز به آن را مورد تأیید قرار داده است. در قوانین داخلی نیز قانون اساسی، قانون مدنی و سایر قوانین عادی با وجود اینکه تحت تأثیر بینش جدید اقتصادی قرار گرفته‌اند به جهت حفظ مصلحت عمومی، دخالت دولت‌ها در امور زندگی سیاسی و اقتصادی را در سطح گسترده‌تری مورد شناسایی و پذیرش قرار داده‌اند؛ اما به مالکیت خصوصی و لزوم احترام به آن اشارات مهمی شده و براساس قوانین اساسی و مدنی و عادی هرگونه تعدی و تجاوز به آن ممنوع و ضمان‌آور و موجب مسئولیت کیفری است (اخباری، ۱۳۹۸، ۱). اصلی‌ترین عاملی که ضرورت نگارش این پایان‌نامه را آشکار می‌سازد، استفاده از روش تطبیقی برای کشف ویژگی‌ها و قوانینی است که به علت دارا بودن مبانی فقهی و حقوقی مشترک (با توجه به اسلامی بودن نظام دو کشور) دارای همپوشانی هستند و تبیین نقاط افتراق و بیان ارجحیت آن قانون است. این پژوهش در نظر دارد که با تبیین اشتراکات و افتراقات نظام حقوقی دو کشور اسلامی ایران و مصر درخصوص مسئله «محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی توسط دولت» بر روند فعلی امور و سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های مرتبط با آن اثرگذار باشد.

۱-۱-۵. اهداف تحقیق

۱-۱-۵-۱. هدف اصلی

- بررسی محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی توسط دولت در حقوق ایران و مصر.

۱-۱-۵-۲. اهداف فرعی

۱. بررسی اقسام محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی در نظام حقوقی دو کشور ایران و مصر؛
۲. بررسی مبانی فقهی و حقوقی محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی در نظام حقوقی ایران و مصر؛

۳. بررسی منشأ و آثار محدودیت‌های انتفاع و سلب مالکیت خصوصی در نظام حقوقی دو کشور ایران و مصر.

۱-۱-۶. روش تحقیق

روش در این پایان‌نامه به صورت توصیفی - تحلیلی خواهد بود و توصیف حقوقی و تحلیل محتوا براساس قواعد منطقی است تا در نتیجه به بهترین نظرها رسیده و ابهامات موجود و جایگاه واقعی موضوع را شناخته و ارائه نماییم؛ همچنین نگارنده درصدد است طرز ارائه مطالب تحقیق ضمن اینکه از جنبه‌های نظری برخوردار باشد، جنبه‌های عملی و کاربردی را نیز دارا باشد؛ درواقع در تهیه و گردآوری آن سعی شده تا با استفاده از روش تحلیلی و منابع کتابخانه‌ای، نظرات حقوقی در هر زمینه که مربوط به این عنوان باشد جمع‌آوری و درحداکمال با رجوع به کتب و مقالات ایشان، موضوعات بررسی شده و همچنین رویه عملی محاکم نیز در آن خصوص بیان گردد.

۱-۱-۷. ابزار گردآوری تحقیق

از دو روش برای جمع‌آوری مطالب استفاده شده است:

الف) روش کتابخانه‌ای: از آنجاکه کلیه دانش‌های بشری را می‌توان در کتاب و کتابخانه جست‌وجو کرد؛ به جهت جمع‌آوری اطلاعات، قبل از استفاده از هر ابزار دیگری از کتاب استفاده شده است.

ب) اینترنت: برای اینکه مطالب جمع‌آوری شده از طریق روش کتابخانه‌ای با مطالب روز تطبیق داده شود از اینترنت استفاده شده است. با مراجعه مستقیم به منابع موجود در کتابخانه و مطالعه کتب مختلف حقوقی و مقالات، مطالب موردنظر با فیش‌برداری جمع‌آوری شده است. در پژوهش حاضر برای جمع‌آوری داده‌ها از روش اسناد و ابزار فیش‌برداری استفاده خواهد شد.

۱-۱-۸. پیشینه تحقیق

در این زمینه تحقیقات و پژوهش‌هایی صورت گرفته که از جمله آنها پایان‌نامه «محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی توسط دولت ایران و افغانستان» که توسط سید یعقوب عارفی؛ مقاله «مبانی

فقهی و حقوقی سلب مالکیت خصوصی توسط دولت» که توسط زهرا گواهی و مریم ثقفی و مقاله «محدودیت‌های مالکیت در حقوق ایران» که توسط امین خوشحال به انجام رسیده‌اند و پژوهش‌هایی از این دست که گاه به صورت تطبیقی و گاه بطور خاص در نظام حقوقی ایران انجام گرفته است. جنبه نوآوری این پژوهش، تطبیق نظام حقوقی دو کشور بزرگ و اسلامی ایران و مصر در خصوص مسئله محدودیت انتفاع و سلب مالکیت خصوصی توسط دولت و بیان ویژگی‌ها، اشتراکات و افتراقات نظام حقوقی آنها در این زمینه است که تاکنون در هیچ پژوهشی به آن پرداخته نشده است.

۲-۱. مفاهیم تحقیق

۱-۲-۱. معنا، عناصر، اوصاف و انواع مالکیت

۱-۲-۱-۱. مفهوم مال

با توجه به رابطه اعتباری بین مال و مفهوم مالکیت ابتدا به تعریف کوتاهی از مال می‌پردازیم: مال کلمه‌ای عربی است و در لغت آنچه تملک پذیرد را گویند (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۶۳۶/۱۱). نخست به طلا و نقره مال می‌گفتند و سپس به هر چیز عینی ذخیره شدنی و تملک‌پذیر مال گفته شد. اعراب شتر را مال می‌خواندند؛ زیرا دارایی را بر آن می‌نهادند (تقی‌زاده و هاشمی، ۱۳۹۱، ۹) در فرهنگ فارسی (معین، ۱۳۷۵، ۳/۳۰۷۸) در تعریف مال آمده است: «آنچه در ملک کسی باشد و آنچه ارزش مبادله‌ای داشته باشد، دارایی، خواسته و...» در ترمینولوژی حقوق آمده است: «مال در اصل، از فعل ماضی میل است به معنی خواستن. در فارسی هم به مال، خواسته می‌گویند» (لنگرودی، ۱۳۷۸، ۳۱۲۶).

برای تعریف مال باید از عرف کمک گرفت؛ چنانکه عرف به تدریج معنای مال را گسترانیده و اکنون منفعت و حقوق مبادله‌پذیر را نیز مال می‌داند و چیزی را که امکان تصرف در آن نباشد مال نمی‌گویند (تقی‌زاده و هاشمی، ۱۳۹۱، ۱۰). اموال در لغت به معنای مال‌ها، املاک و اسباب، کالا، ثروت و هر چیزی که در تملک کسی یا در تصرف و ید کسی باشد گفته می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۷، ۳/۳۳۷۷)؛ پس از بیان معنای مال از نظر لغوی باید بگوییم که به روشنی معلوم است که در علوم مختلف نیز در اصطلاح برای هر لغت معنا و مفهومی در نظر گرفته شده یا به عبارت دیگر برای هر لغت

مفهومی قرار داده یا وضع شده است که شناخت آن مفهوم نیز بسیار اهمیت دارد؛ بطور کلی باید توجه داشت که مال دارای مفهومی نسبی است و بر حسب زمان و مکان مفهوم آن متغیر خواهد بود؛ چه بسا چیزی در یک زمان یا مکان معین و براساس یک فرهنگ خاص، مال به حساب آید؛ ولی در زمان و مکان یا فرهنگ دیگری آن را مال ندانند. در قانون مدنی تعریفی از مال ارائه نشده؛ بلکه مصادیق آن ذکر شده است. فقها و حقوقدانان برای ارائه ملاک مال بودن یا نبودن اشیا تلاش کرده‌اند که در ذیل به بیان چند ملاک می‌پردازیم: از نظر حقوقی به چیزی مال گفته می‌شود که دارای دو شرط اساسی باشد: نخست اینکه مفید باشد و نیازی را برآورد؛ خواه آن نیاز مادی باشد یا معنوی و دوم قابلیت اختصاص یافتن به شخص یا ملت معین را داشته باشد (کاتوزیان، ۱۳۸۶، ۹)؛ بطور عمومی در تعریف مال می‌گویند مال چیزی است که ارزش دادوستد دارد و در برابر آن پول یا مال دیگری داده می‌شود و از نظر اقتصادی ارزش مبادله را داشته باشد (امامی، ۱۳۷۷، ۲۶/۱) و درجای دیگری بیان می‌شود که در اصطلاح حقوقی هر چیزی که انسان می‌تواند از آن استفاده کند و قابل تملک هم باشد مال است (عدل، ۱۳۸۵، ۳۱).

۲-۱-۲. مفهوم مالکیت

مالکیت یکی از علاقه‌های انسان نسبت به اموال است و یکی از حقوق میان اشخاص و اموال، حق مالکیت است؛ درواقع مالکیت، کامل‌ترین و نامحدودترین این حقوق است؛ زیرا که دارای سه وصف اساسی است: نخست آنکه مطلق است، دوم آنکه انحصاری است و سوم آنکه دائمی است. مالکیت عبارت‌اند از: رابطه‌ای که بین شخص و شی مادی تصور شده و قانون آن را معتبر شناخته و به مالک حق می‌دهد که انتفاعات ممکنه را از بین ببرد و کسی نتواند از آن جلوگیری کند. در حقوق اسلام ملکیت نیز در معنای وسیع‌تری استعمال شده؛ چنانکه گفته می‌شود که ملکیت «ما فی الذمه» ملکیت حق خیار، ملکیت حق انتفاع و امثال آن رابطه ملکیت را به اعتبار دارنده حق، مالکیت و به اعتبار موضوع، مملوکیّت گویند (امامی، ۱۳۷۷، ۴۹/۱).

حق مالکیت بطور کلی: مطابق ماده ۸۰۲ قانون مدنی مصر: «مالک در حدود قانون، حق استعمال بهره‌برداری و تصرف در مال را دارد و استنباط می‌شود از تعریف حق مالکیت در این نص قانون مصر که حق مالکیت بر شی همانا حق سرمایه‌گذاری جهت استعمال و بهره‌برداری و تصرف در آن

مال به وجه دائم در حدود قانون است؛ نظیر همین ماده قانونی در مصر را قانون مدنی ایران نیز مطابق ماده ۳۲ قانون مدنی دارد.

اسباب کسب مالکیت: اسباب مالکیت در حقوق مصر عبارت‌اند از: استیلا (وضع ید)، ارث، وصیت، عقود، شفعه، احیا و الحاق که مورد آخر در حقوق مصر مدنظر قرار گرفته شده است؛ البته مطابق ماده ۱۴۰ قانون مدنی ایران اسباب تملک عبارت‌اند از: احیای عراضی موات و حیازت اشیا مباحه، عقود و تعهدات، اخذ به شفعه و ارث است.

۱-۲-۳. اوصاف مالکیت

حق مالکیت هم در حقوق ایران و هم در حقوق مصر حقی است که شامل جمع سلطه‌های مالکانه است و مالک تکلیف ندارد الا به اینکه به اثبات مالکیت براساس شرایط مقرر قانونی باشد و هرکس هرگونه ادعایی درخصوص ملک غیر در رابطه با حق انتفاع، حق ارتفاق و حق رهن بر او است ادعای خود را اثبات نماید نه مالک؛ زیرا فرض بر آن است که مالک کلیه اختیارات لازم را دارد. در حقوق مصر هر حق فرعی؛ از جمله حق انتفاع و آنچه ملحق به آن است؛ مانند حق سکنی و حق استعمال موقت است و جایز نیست که از مدت حیات طرفین تجاوز نماید و همچنین اجاره درازمدت که حداکثر مدت آن ۶۰۰ سال است و اگر مدت تعیین نشده باشد اجاره درازمدت به مدت ۶۰۰ سال محسوب می‌شود و حقوق رهن و مانند آن با تحقق حقوق شخصی که حق دارد منتفی است (سهنوری، ۲۰۱۱، ۵۳۰/۸).

مالکیت ممکن است به شکل خصوصی؛ یعنی مرتبط با شخص یا اشخاص معینی باشد؛ مثل مالکیت فردی یا گروهی و یا ممکن است به شکل مالکیت عمومی باشد که نه مرتبط با یک شخص است یا اشخاص معین؛ بلکه مرتبط با دولت یا عام مردم باشد که اموال عمومی و دولتی مصادیق آن هستند؛ بنابراین اجرای حق مالکیت بطور مطلق ممکن نیست؛ زیرا اختیار مالک محدود است و این اصل با استثنائاتی روبه‌روست؛ چنانکه در ماده ۳۰ قانون مدنی ایران: «حق همه‌گونه تصرف و انتفاع برای مالک نسبت به مایملک خود پیش‌بینی شده است؛ مگر در مواردی که قانون استثنا کرده باشد. یکی از این استثنائات قاعده لاضرر است که در تراحم میان تسلیط و لاضرر، لاضرر حاکم است؛» همچنین به موجب اصل ۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: «هیچکس نمی‌تواند اعمال حق